

Najbauer
Noémi
Mária

A költő, az ifjú és a barna hölgy

Szerelmi háromszög Shakespeare szonettjeiben

A drámaírás drámája

Manapság a színház – Shakespeare pedig még inkább – a magas kultúra részének tekinthető. Sajat korában azonban Shakespeare drámái, sőt maga a drámaírás és a színházba járás korántsem foglaltak el ilyen előkelő helyet a társadalmi

életben. Ennek mélyen gyökerező társadalmi okai voltak, melyekbe egy nyelvészeti és egy földrajzi példával nyerhetünk betekintést.

Ha Shakespeare-nek lett volna személyi igazolványa, azon aligha tüntethette volna fel foglalkozásaként, hogy *playwright*, azaz 'drámaíró'. Ez a szó ugyanis túlságosan nagy hasonlóságot mutat a *cartwright* ('szekeres') és *wheelwright* ('kerékgyártó') szavakhoz, melyekben a *-wright* toldalék az óangol *wrightan* ('kézzel gyártani') igéből származik. A *playwright* tehát nem a művészet éteri légkörében lebegő személy, hanem kétkezi munkás, ügyes iparos, aki fa és szögek helyett gondolatokkal és szavakkal dolgozik. Mindemellett a drámaírók és a színészek a többi iparossal ellentétben nem hozhattak létre céhet, hiszen nem termeltek kézzel fogható iparcikkeket, tevékenységük lenyomatát csupán a közönség szíve és elméje zárta magába.

A korabeli színházak – köztük a *Curtain*, a *Swan*, a *Rose* és a leghíresebb, a *Globe* – a Temze déli partján épültek, ahol a Winchester püspöke által kiárúsított területen bordélyház állt, és a színházak tőszomszédságában medvehecseléssel szórakoztatták a nagyréműt. A városnak e külső peremén az esti órákban tisztességes ember nemigen tartózkodott. A színházi emberek tehát mind társadalmilag, mind földrajzilag a társadalom periferiájához tartoztak. Nem úgy a *sonneteer*, a szonettíró, aki a kor egyik legnépszerűbb és magas körök által is művelt műfajában alkotott. A szonettírás a solymászat és lantjáték mellett a társadalmi elit kedvelt időtöltésének, majdhogynem sportjának számított.

Nem meglepő tehát, hogy Shakespeare elsősorban költőnek vallotta magát, és csupán másodsorban drámaírónak. Harminchat

drámája mellett, melyek a *Tévedések vígjátékától* (1591–1592) *A viharig* (1611) terjednek, Shakespeare öt hosszabb lélegzetű költeménynek (*Venus and Adonis*, *The Rape of Lucrece*, *A Lover's Complaint*, *The Passionate Pilgrim*, *The Phoenix*



William Shakespeare

and the Turtle) és egy százötvennégy szonettből álló szonettciklusnak a megalkotója. A líra a három ősműnem – epika, dráma, líra – közül a legszemélyesebb, így talán nem teljesen hiába keressük lírai műveiben, de különösen szonettjeiben Shakespeare személyiségének rejtett titkait. Ahogy évszázadokkal később William Wordsworth, a nagy romantikus költő *Ne vesd meg a szonettet* című versében a szonettciklusról megállapította, „e kulccsal nyitotta meg Shakespeare szívét”.

Egy reneszánsz importcikk

A szonett, mely az olasz *sonettó*ból ('hangocska', 'dalocska') származik, a 16. századi Angliában az asztali villához hasonlóan itáliai importcikknek számított. Első forgalmazója a soknejű VIII. Henrik király udvarában élő és alkotó Sir Thomas Wyatt (1503–1542) volt, aki Francesco Petrarca (1304–1374) szonettjeit olvasva kívánta angol talajba átültetni a becsapósan egyszerűnek tűnő műfajt. Ő még csak kalandozott a szonett földjén, többnyire Petrarca költeményeit fordítva-ferdítve. A következő költői generációk, Sir Philip Sidney (1554–1586) és Edmund Spenser (1552–1599) egyre bátrabban nyúltak a szonett műfajhoz, míg Shakespeare olyan magasságokba és „másságokba” emelte, hogy az általa megalkotott új szonettformát angol vagy shakespeare-i szonettnek nevezik az irodalomtudósok, hogy megkülönböztessék az olasz vagy petrarcai szonettől.

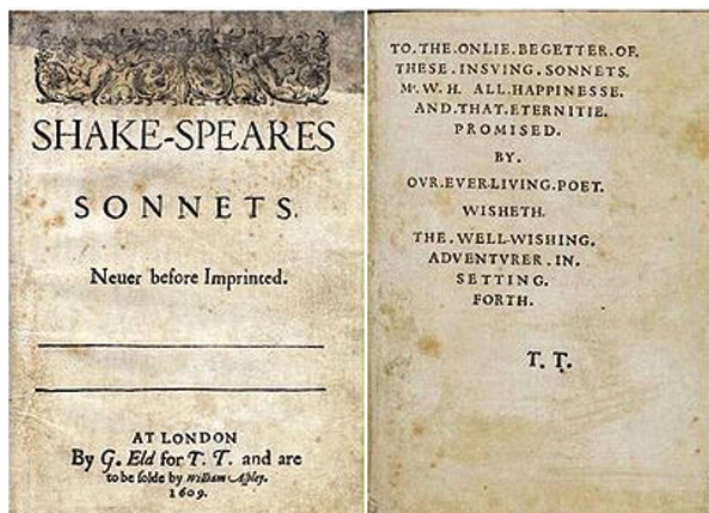
Minden szonettre igaz, hogy tizennégy sorból áll, és jambikus pentaméter lüktetésű, azaz minden sora öt jambusból épül fel. Öt jambus ritmusa olyan, mintha kibicsaklott bokával egymás után tízet lépnénk, fájós lábbal nekiindulva. „So long as men can breathe or eyes can see,” – „Míg él ember szeme s lélegzete, / mindaddig él versem, s élsz benne te.” (18. szonett) Érezzük a lüktetést? Az angol szonett a tizennégy sor elrendezésében és rímképletében különbözik az olasz szonettől. Míg az angol szonett háromszor négy-, majd egy kétsoros részre tagolódik, olasz nyelvű őse egy nyolcsoros és egy hatsoros egységre osztható. Shakespeare szonettjei az *abab cdcd efef gg* séma szerint rímelnek, míg Petrarca szonettjeiben az *abbaabba cddcdd* vagy *abbaabba cdccdc* rímképletek uralkodnak.

Dramáival ellentétben Shakespeare százötvennégy szonettje még életében megjelent együttes kiadásban. 1609-ben adta ki őket Thomas Thorpe borító nélküli, quarto formátumban. Thomas Thorpe egy jó minőségű (talán lopott) kézirat alapján, a korabeli különleges nyomdászati viszonyoknak megfelelően készítette el Shakespeare szerelmi háromszögének lenyomatát.

Shakespeare lenyomata

Johannes Gutenberg (1398–1468) *magnum opusa*, az 1450-es években feltalált nyomtatás méltán nevezhető a modern európai civilizáció egyik mozgatórugójának. A nyomtatás technikája bámulatos gyorsasággal terjedt el az európai kontinensen. Angliába 1476-ban egy William Caxton (1415 k. – 1492) nevű londoni férfi importálta a nyomdatechnikát, melynek Shakespeare idejében már több mint száz éves angol hagyománya volt. Az 1569/70-es születésű, a költővel majdnem azonos korú Thomas Thorpe vállalkozott Shakespeare szonettjeinek a kiadására. E szonettek megjelentetését megelőzően (máig vitatott, hogy Shakespeare beleegyezésével történt-e) már több korabeli író híresség, köztük Christopher Marlowe (1564–1593), George Chapman (1559–1634) és Ben Jonson (1572–1637) műveit nyomtatta ki és bocsátotta piacra.

Az akkori nyomtatási technika a mainál értelemszerűen sokkal pontatlanabb volt. A nyomtatás hagyományosan három részből állt: a kézirat alapján a betűket elrendezték, az oldalakat kinyomtatták és lektorálták, illetve a végén a könyvet bekötötték. Leginkább az első és második fázisban csúszhatott hiba a szövegbe. Az úgynevezett *compositor*, egy



latinul is tudó nyomdász két doboz betűvel munkálkodott. A felső dobozban – innen jön az angol *upper case* (eredetileg 'felső doboz'), vagyis a 'nagybetű' kifejezés – a mondat eleji nagybetűket tartották, míg az alsó dobozban (*lower case*, 'alsó doboz') a kisbetűk sorakoztak. A compositor tehát egyszerre egy sornak megfelelő szöveget illesztett bele egy fásínbe, majd a síneket keretbe szorította, így létrehozva egy oldalt. Kettő–négy vagy több oldalt is egybekapcsoltak egy még nagyobb fakeretbe, és ezeket együtt nyomtatták a Vörösmarty Mihály *Gondolatok a könyvtárban* című verse óta a magyar olvasó előtt is ismert, rongyból készült papírra.

Amint egy lapot kinyomtattak, rohantak a lektorhoz, aki lázasan olvasni kezdte a szöveget, az esetleges hibákat kijavítva. De közben a nyomdagépezet egy percig sem szünetelt! Addig nyomtatták az eredeti verziót, míg a lektor javításai vissza nem érkeztek a compositorhoz, aki azóta

már elkezdte a következő szövegrészlet sínekbe helyezését. Ekkor gyorsan kijavította a hibákat, és a nyomtatás ment tovább. A hibás oldalakat nem semmisítették meg, ahhoz drága volt a papír, hanem a készülő könyvekben elhelyezték. Így történhetett meg, hogy ebből a korból általában nincs ugyanannak a műnek két teljesen megegyező nyomtatott változata, hiszen a hibás oldalakat is felhasználták, csak mindegyik kötetben más-más helyen. A költő – adott esetben Shakespeare – gyakran csak a végerterméket kapta a kezébe, és foghatta a fejét, amikor szép szóvirágait egy-egy compositor kissé „félrerakta”. Shakespeare szonettjei is ezt a folyamatot járták végig, míg megszülettek a ma már felbecsülhetetlen értékű quarto kiadások.

A könyvek értéke részben méretüktől függött. A legnagyobb papírlap az úgynevezett *broadside* volt, melyet félbehajtva *folio* (foliáns, a mai A/4-esnél kissé nagyobb) lapot, még egyszer félbehajtva *quartót*, majd megint félbehajtva *octavót* kapunk. A folio kiadások – mint amilyenben Shakespeare összes drámái 1623-ban, hét évvel az író halála után napvilágot láttak – általában bőrkötésben, arany betűkkel jelentek meg, és relatív értékükben a mai művészi atlaszokkal, művészi könyvekkel voltak egyenrangúak. A quarto verziót, mint amilyenben Shakespeare szonettjei és egy-egy különálló drámája is megjelent, rendszerint csak puhakötéssel borították. A quarto kiadás ma egy népszerű regény méreteinek és árviszonyainak felelne meg. Az eggyel kisebb octavo méret ma zsebkönyvnek számítana, míg az ennél kisebb könyveknek újra felment az áruk, hiszen a gyufaskatulya méretű Bibliák vagy Homérosz-művek igazi virtuózkiadásoknak számítottak. Shakespeare „szívének kulcsa”, másfélszáz szonettből álló ciklusa tehát egy olcsó regénynek megfelelő kalózkidrásban látott először napvilágot!

Egy 16. századi szerelmi háromszög

A valószínűsíthetően kalózkidrásban, azaz a költő tudta nélkül, lopott kézirat alapján megjelent százötvennégy szonett ciklust, azaz lazán összefüggő sorozatot alkot, mely egységként kezelve egy különös szerelmi háromszög rejtelmibe enged bepillantást. A szerelmi háromszög szereplői egy középkorú költő, egy fiatal nemesember és egy ugyancsak előkelő és gazdag fiatalasszony. A ciklus két részre osztható. Az első százhuszonhat szonettben az érett

költő szól az előkelő fiatal férfihoz; a többi szonett (127–152) a „Dark Ladyhez”, azaz a „sötét hölgyhöz” íródott, míg az utolsó két szonett nem szerves része a ciklusnak, hanem két, Cupido erejét méltató itáliai szonett fordítása.

Az érett költő szerepében nem nehéz Shakespeare-t felfedezni, annál is inkább, mert a William névvel számos szóviccet alkot a szonettciklusban. Abban az időben, amikor szonettjeit elkezdte írni, már tíz éve a fővárosban élt, családjától távol. Shakespeare 1582-ben vette el a nála nyolc évvel idősebb, első gyermeküket szíve alatt hordó Anne Hathawayt, majd 1587-ben, röviddel ikreik születése után, családját Stratfordban hagyva elindult szerencsét próbálni Londonba, ahová kétnapi lovaglás után érkezett meg.

A sorozat elején szereplő dedikáció némileg rávilágít a szerelmi háromszög második személyére, annak a fiatal férfinak az alakjára, akinek a szeretetét a harmincas (!) éveivel végén járó költő aggkorára hivatkozva próbálja elnyerni. „Az itt következő szonettek egyetlen nemzójének, Mr. W. H.-nak sok boldogságot s örök éltű költőnk által ígért örökévalóságot kíván a jó szándékú vállalkozó ezeket közreadva. T. T.” (azaz Thomas Thorpe) – szól a titokzatos ajánlás. Titokzatos, mert csupán a címzett monogramja derül ki belőle, és e két betű alapján irodalmárok generációi két lehetőség között ingadoznak. Shakespeare a kilencvenes években, amikor London színházai a pestis miatt zárva voltak, Henry Wriothesley-nek (1573–1624), Southampton harmadik earljének ajánlotta két költeményét, a *Venus and Adonis* illetve a *Rape of Lucrece*-t. A fiatal earl később politikai okokból a Tower börtönében tartották fogva, így lehetséges, hogy Thomas Thorpe óvatosságból felcserélte monogramja betűit. Ő tehát az egyik lehetséges címzett. Ugyanakkor a W. H. betűk takarhatják akár William Herbertet (1580–1630), Pembroke earljét is, akinek az 1623-ban megjelent foliogyűjteményt (Shakespeare összes drámái) dedikálták.

A legismertebb korabeli ábrázolásokon mindkét lehetséges Mr. W. H. fiatal, öntelt arisztokrataként mosolyog a világba. Egyikük sem néz ki többnek harminc évesnél. Henry Wriothesley világosbarna hajú, zöld szemű férfi, fodros kesztyűjét a portrén éppen lehúzta bal kezéről, melynek kisujján ékköves gyűrű, csuklóján pedig ötrét tekert keskeny lánc aranylik. Csipkegallérja, mely a körszakáll alatt lazább, még mellkasát is láttatni engedi egy küssé. Wriothesley a képen nincs egyedül, mögötte trónol egy fekete kandúr fehér mellénnyel és igencsak szigorú arkifejzéssel. Talán őrzőit jelképezi a titokzatos állat, hiszen a portré 1601-ben készült, amikor Henry Wriothesley-t a Towerben bebörtönözték a sikertelen Essex-féle összeesküvésben való részvétele miatt. Innen csak Erzsébet királynő 1603-ban bekövetkezett halála után szabadult.

William Herbert, a másik lehetséges jelölt sötétszőke haját hátrafésülve hordja, hogy jobban érvényesüljön a reneszánsz korban olyan előkelőnek számító magas homloka. Kék szemei kissé hűvösen tekintenek ránk. Hőféhér



Henry Wriothesley, Southampton earlje (1573–1624)

csipkegallérja hegyes szakála alatt végződik, bal fülében fekete bársonyszalaggal átkötött aranykarika csillog. Mindkét férfinban, legalábbis mai szemmel, van valami nőies, ugyanakkor hűvös és nárcisztikus.

Bármelyik is legyen a címzett, szonettciklusában a költő különös gyengédséggel ábrázolja a fiatal férfi szépségét. Shakespeare számára barátja „a világ friss díszé” (1. szonett), „a víg tavasz előtt meg herold” (1. szonett), „zene” (8. szonett), „szép ház” (vö. 13. szonett), és „örök nyara nem fakul” (vö. 18. szonett). Első tizenhét szonettjében a fiatal ember üdeségét éneкли meg, és egyben inti őt, ne legyen fukar szépségével, hanem mint gondos földműves, hintse el bájának magvát, hiszen „hol az a szép, ki méhe parlagát / elzárja férji szántás[a] elől?” (vö. 3. szonett) A legnagyobb



William Herbert, Pembroke earle (1580–1630)

bűn a fősvénység, amellyel megfosztja a világot szépsége látásától. „De ha múlásnak szánod életed, / halj magadnak, s képed együtt hal veled” (3. szonett). „De jöhet tél: szűrt virágnak csak a / színe hal el; él édes zamata” (5. szonett); „szövegtelen dal, s dús egysége csak / azt zengi, hogy magadban senki vagy” (8. szonett) – figyelmezteti Shakespeare hol kétségsbeesetten, hol reménykedve ifjú barátját.

A szenvedélyes nyelvezet következményeképpen felvetődik a kérdés, hogy a költő pontosan milyen kapcsolatban állt a szonettek címzettjével. Kapcsolatuk leginkább egy szoros, testi-lelki férfibarátsághoz hasonlítható. Nehéz volna a mai kor szexualitással kapcsolatos kategóriáit alkalmazni, amikor Erzsébet királynő Angliájáról és egy olyan társadalomról írunk, amelyben elfogadott, sőt megszokott volt, hogy egy férfi egy másik férfi szépségét, értelmét, előkelő tulajdonságait csodálta és méltatta, akár a szerelem nyelvén is. Shakespeare egyazon szonettcikluson belül könyörög barátjához, hogy nősüljön meg, ugyanakkor köti őt magához a szavak és érzelmek ezernyi gyöngéd szálával. 20. szonettjében egyértelművé válik, hogy bár barátját forrón szereti, a teljes beteljesülést mégsem adhatja meg neki: „de míg gyúrta tested, / Természet-asszony megkívánta formád, / s valamit hozzá toldva tőlem elvett / s az most, számomra, célnélküli korlát.” A bölcsnek kevés szó is elég, mindenki kitalálhatja, mi az a bizonyos „toldalék”, amely a költőt a szeretet-szerelem beteljesítésének lehetőségétől megfosztotta.

Későbbi szonettjeiben a barátság érzelmvilágának teljes palettáját tarja elénk Shakespeare: a gyengéd, tápláló szeretetet: „Az vagy nekem, mi testnek a kenyér / s tavaszi zápor fűszere a földnek” (75. szonett); a költői büszkeséggel vegyített odaadást: „Míg él ember szeme s lélegzete, / mindaddig él versem, s élsz benne te” (18. szonett); a torokszorító féltékenységet: „Úgy fogok élni, hűnek tartva téged, / mint rászédett férj: így szerelmes arcod, / noha változtál, megjártssa hűséged: / szemed rajtam csügg, míg szíved csatangol” (93. szonett); és a kétségsbeesett búcsúzást: „Ég veled, te, túl drága, hogy enyém légy, / eléggé tudod magad is, mit érsz; / kincsajstromod bontja lelkünk kötését, / ami jogom volt rád, mind véget ért.” (87. szonett) A férfibarátságról szóló szekvencia teszi Shakespeare szonettciklusát egyedivé egy olyan korban, amikor a szonettírók leginkább hölgyük iránti csillapíthatatlan szen-

vedélyükről daloltak. Shakespeare százhuszonhat szonettben világítja meg a barátság legnemesebb és legsötétebb oldalait. A különböző hangulatú és nézetű szonetteket a költői örökkévalóságba vetett hit köti össze: „Emberek ajkán élzs majd (tollam élet), / ott, hol legjobban él s lehel az élet.” (81. szonett)

A szonettciklus női szereplőjéhez írott szonettekben már a hagyományos férfivágy hangja szólal meg, nem mindig hagyományos módon. A sötét hölgy személyéről sajnos még kevesebbet tudunk, lehetett egy udvarhölgy, de a híres mulatt szépség, Lucy Negro is. A szonettciklus alapján kiderül, hogy a hölgy sötét hajú, zeneileg képzett, és a szerelem művészetében is jártas. A 128-ik leheletfinom szonett a hölgyet is zenének nevezi, aki zene létére zenét játszik spinéten. A költő elmereng finom ujjai játékán, és a csembalószerű kis hangszer fekete-fehér billentyűit szinte örvendezni látja, ahogy a képzett zenész keze végigcirógatja őket. „Ha a kis szemtelenek így vigadnak, / nyújtsd nekik csókra ujjad, nekem ajkad” (128. szonett) – kérleli a hölgyet. A 130-as szonett különleges, tagadásokon alapuló leírásokban gazdag, melyből kitűnik, hogy „Ürnöm szeme nem nap, sehogyse; rőt / ajkánál a rőt korall ragyogóbb. / Fehér a hó? Az ő keble sötét / Drót a haj? A haja fekete drót”. Az incselkedő katalógus tovább folytatódik, kitér a hölgy arcszínére, leheletének kellemetlen „illatára” és parasztos járására. A női sértődöttség elkerülése végett a költő utolsó két sorában megjegyzi, hogy úrnője „mégis ér annyit nekem, mint akit / hazug hasonlat mennyekbe röpít”. A kor szóke, légies nőideáljával szemben tökéletlenségeket felsoroló szonett így válik szerelmi vallomássá, melyet csak egy érett, magabiztos és humorérzékkel megáldott hölgy fogadna jó szívvel.

A szerelmi háromszög a 144-es szonettben forr össze, amikor Shakespeare megvallja: „Két szerelmem van, az gyötör s vigasztal; / szellemük szüntelen hajtóerő; / gyönyörű férfi az egyik, az angyal, / az ártóbb szellem egy rút-színű nő.” A jó és rossz angyal, fiatal barátja és a sötét hölgy így különös barátságot kötnek, és valahol az értük bolonduló költőtől távol „megjár[j]ák egymás poklait”.

1640-ben, huszonhárom évvel Shakespeare halála után új kiadásban jelentek meg a szonettek. Az akkori kiadó merészen „csinosíttatta” és „finomította” a szonetteket, olyannyira, hogy az első százhuszonhat szonettel kapcsolatban feledésbe merült, hogy tulajdonképpen férfinak íródtak, egy mély, sok kint és gyönyörűséget eredményező barátságból fakadóan. Ekkor Shakespeare szonettjei átmenetileg elvesztették egyedi karakterüket, mely a különböző korú és társadalmi helyzetű férfiak közti barátság árnyalt és hagyománybontó ábrázolásán alapult.

A szonettet úgy is szokás értelmezni, mint a vágy lugasát, amely a költőtől az általa szeretett tárgyig vezet. Ahogy a lugas illatos, zöld homálya az igazi varázslat, a szonetteket is lehet lelki hátterüktől függetlenül olvasni és élvezni. Ugyanakkor a szonettek történeti hátterének ismeretében már nem lepődünk meg, ha az út végén egy fiatal szóke férfit és egy barna hölgyet találunk összeölelkezve. Ilyenkor forduljunk vissza a zöldbe, és helyezzük kezünket vigasztalólag Shakespeare vállára.

Najbauer Noémi Mária egyetemi tanulmányait a Yale Egyetemen (USA) végezte. 2004-ben diplomázott angol nyelv és irodalom szakon, majd beiratkozott az ELTE Irodalomtudományi Doktori Iskolájába, ahol 2011-ben védte meg John Donne prédikációiról szóló doktori értekezését. 2005 óta tanársegédként, 2012 óta pedig adjunktusként oktat reneszánsz és barokk kori angol irodalmat a Pécsi Tudományegyetemen. Kutatási területei közé tartozik a kora újkori angol prédikáció, valamint a Biblia és a szépirodalom kapcsolata. Műfordítóként is aktív, többek közt Szabó Magda *Tündér Lala* című ifjúsági regényét ültette át angol nyelvre (Európa Kiadó, 2008).

